

Natalia Wałdoch*

Pochodzący z końca XVII wieku poewangelicki kościół szkieletowy pw. Bożego Ciała w Jasieniu w świetle badań architektonicznych

The late seventeenth-century half-timbered post-Evangelical Corpus Christi Church in Jasień in the light of architectural research

Natalia Wałdoch, *Pochodzący z końca XVII wieku poewangelicki kościół szkieletowy pw. Bożego Ciała w Jasieniu w świetle badań architektonicznych*, „Ochrona Zabytków” 2024, nr 1, s. 115–132.

Abstrakt

Najstarszy zachowany na ziemi bytowskiej, pochodzący z końca XVII wieku poewangelicki kościół pw. Bożego Ciała w Jasieniu należy do zespołu sakralnej architektury szkieletowej Pomorza Zachodniego. Pomimo dużego zainteresowania tym obiektem nie stanowił on dotąd przedmiotu szerszych analiz badawczych. Niniejszy artykuł prezentuje wyniki przeprowadzonych w ostatnich latach nieinwazyjnych badań architektonicznych, które objęły strukturę ścian korpusu nawowego i wieży oraz więźb dachowych. Wraz ze szczegółową analizą tekstów źródłowych i literatury badania te pozwoliły zgłębić wiedzę o historii budowlanej kościoła, zrekonstruować jego pierwotną formę oraz scharakteryzować technikę, w jakiej go wzniesiono. Pokłosiem tego jest również analiza porównawcza, która nie tylko dowodzi, że kościół w Jasieniu pod wieloma względami wyróżniał się na tle innych obiektów z obszaru badawczego, lecz także rzuca pewne światło na zagadnienie form i rozwiązań konstrukcyjnych stosowanych na przełomie XVII i XVIII wieku w sakralnej architekturze szkieletowej Pomorza Zachodniego.

Słowa kluczowe

architektura szkieletowa, technika budowlana, badania architektoniczne, Pomorze Zachodnie, Jasień

Abstract

The oldest surviving post-Evangelical Corpus Christi Church in Jasień, (in Bütow Land – Pol. ziemia bytowska) dating from the end of the seventeenth century, belongs to the group of half-timbered sacred architecture in Western Pomerania. Despite the great interest in this building, it has not yet been the focus of more extensive studies.

* ORCID: 0000-0002-0103-1592

This article presents the results of non-invasive architectural research carried out in recent years, which included the structure of the walls of the nave and tower, as well as the roof trusses. Together with a detailed analysis of source texts and literature, this research has made it possible to deepen our knowledge of the history of the church's construction, reconstruct its original form and describe the techniques used to build it. This work has also resulted in a comparative analysis, which not only shows that the church in Jasień stood out in many respects from other buildings in this field of research, but also sheds some light on the issue of forms and construction solutions used in the half-timbered sacred architecture of Western Pomerania at the turn of the seventeenth and eighteenth centuries.

Keywords

half-timbered architecture, construction technology, architectural research, Western Pomerania, Jasień

W POLSKIEJ LITERATURZE NAUKOWEJ BRAKUJE MONOGRAFICZNEGO OPRACOWANIA POŚWIĘCONEGO sakralnej architekturze szkieletowej wzniesionej w granicach dawnej prowincji pomorskiej, której wschodnią część, zwaną *Hinterpommern*, a dziś określaną Pomorzem Zachodnim, włączono w 1945 roku w granice państwa polskiego. Problem niedoboru opracowań zarówno ogólnych, jak i poruszających szerzej temat specyfiki konstrukcji szkieletowej był niejednokrotnie podkreślany przez historyków sztuki czy etnografów¹. W pewnym zakresie tę lukę wypełniają opracowania o charakterze popularnym, stanowiące jednak tylko przyczynek do szerszych studiów nad tym zagadnieniem. Niniejszy artykuł prezentuje wyniki badań architektonicznych najstarszego zachowanego na wschodnim pograniczu Pomorza Zachodniego kościoła szkieletowego – kościoła w Jasieniu (obecnie województwo pomorskie, powiat bytowski), który pochodzi z końca XVII wieku. Badania te nie tylko pozwalają zgłębić przeszłość budowlaną tego zabytku, lecz także rzucają pewne światło na zagadnienie form i rozwiązań konstrukcyjnych stosowanych na przełomie XVII i XVIII wieku w sakralnej architekturze szkieletowej tego obszaru².

Aby zrealizować przyjęte cele badawcze, którymi były: rozpoznanie dziejów budowlanych kościoła, próba rekonstrukcji jego pierwotnego wyglądu i techniki ciesielskiej, a na końcowym etapie pracy – także przeprowadzenie analizy porównawczej, badania architektoniczne prowadzono równoległe z analizą materiałów źródłowych i literatury przedmiotu. Analiza architektoniczna objęła strukturę nośną ścian korpusu nawowego i wieży oraz więźb dachowych³. Uwzględniono w niej takie kryteria, jak: układ szkieletu, budulec i jego obróbka, ciesielskie znaki montażowe, złącza ciesielskie, rodzaj wypełnienia pól szkieletu oraz kolorystyka.

¹ J. Harasimowicz, *Sztuka reformacji na Pomorzu i Środkowym Nadodrzu. Stan i perspektywy badań*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1992, t. 54, nr 3, s. 1; C. Nowakowski, *Zachodniopomorskie kościoły ryglowe – studium analityczno-porównawcze form architektonicznych i konstrukcyjnych*, „Materiały Zachodniopomorskie” 2004, Nowa Seria, t. 1, z. 2, s. 104; T. Sadkowski, *Drewniana architektura sakralna na Pomorzu Gdańskim w XVIII–XX wieku*, Gdańsk 1997, s. 12; T. Sadkowski, *Stan i potrzeba badań nad drewnianą architekturą sakralną Polski Północnej* [w:] *Zabytkowe budowle drewniane i stolarka architektoniczna wobec współczesnych zagrożeń*, red. E. Okoń, Toruń 2005, s. 35.

² Dzieje kościoła w Jasieniu przedstawiłam już w innym artykule. W niniejszym skupiłam się na dokładnym przedstawieniu przekształceń budowlanych oraz na charakterystyce pierwotnej formy i konstrukcji kościoła wraz z analizą porównawczą. Badania architektoniczne przeprowadziłam w ramach swojej pracy dyplomowej (zob. N. Wałdoch, *Poewangelicki kościół szkieletowy w Jasieniu pw. Bożego Ciała z końca XVII wieku, jego powstanie, historia przekształceń w świetle źródeł historycznych i badań architektonicznych oraz problematyka konserwatorska*, t. 1–3, praca magisterska napisana pod kierunkiem dr. hab. arch. inż. U. Schaafa, prof. UMK w Toruniu, Katedra Konserwatorstwa Wydziału Sztuk Pięknych UMK w Toruniu, Toruń 2022).

³ W przypadku wieży analiza architektoniczna była możliwa jedynie na poziomie trzeciej i czwartej kondygnacji od strony wnętrza z uwagi na obecność opierzenia oraz na otynkowanie ścian we wnętrzu w partii przyziemia i zakrycie boazerią na wysokości empyry organowej.

1

Kościół pw. Bożego Ciała w Jasieniu – widok ogólny od strony północnej.
Fot. N. Wałdoch

Corpus Christi Church in Jasień – seen from the north. Photo: N. Wałdoch

Stan badań

Po raz pierwszy szczegółowy opis kościoła w Jasieniu i najważniejsze informacje o jego historii budowlanej zawarto w katalogu zabytków z 1938 roku⁴. W ramach tego opracowania sporządzono też rysunek rzutu i przekrój poprzeczny. Szczegółowiej specyfika konstrukcji oraz stan kościoła po przeprowadzonym w 1959 roku generalnym remoncie i wpisie do rejestru zabytków zostały przedstawione w dokumentacji inwentaryzacyjnej autorstwa Zygmunta Hejgera⁵. Jediną próbę odtworzenia pierwotnej formy budowli podjął w latach 80. XX wieku Marek Obremski w dokumentacji historyczno-architektonicznej⁶. Kilka istotnych faktów z historii budowlanej kościoła z ostatnich dwóch dekad XX wieku spisała także Ewa Polakowska⁷.

⁴ G. Bronisch, W. Ohle, H. Teichmüller, *Kreis Bütow*, Stettin 1938, s. 215–219.

⁵ Z. Hejger, *Inwentaryzacja konserwatorska kościoła filialnego we wsi Jasień*, Koszalin 1961, dokument w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Gdańsku, Delegatura w Słupsku.

⁶ M. Obremski, *Jasień. Szachulcowy kościół filialny pod wezwaniem Bożego Ciała. Skrócona dokumentacja historyczno-architektoniczna*, Toruń 1982, mps w archiwum Muzeum Zachodniokaszubskiego w Bytowie.

⁷ E. Polakowska, *Kościół w Jasieniu*, praca magisterska napisana pod kierunkiem ks. G. Fąsa, Kolegium Teologii Katolickiej w Pelplinie. Punkt Wykładowy w Bytowie, Jasień 1995, mps w archiwum Muzeum Zachodniokaszubskiego w Bytowie.

2

Widok wnętrza od strony zachodniej. Fot. N. Wałdoch

View of the interior from the west. Photo: N. Wałdoch

Historia i krótka prezentacja zabytku

Kościół w Jasieniu wzniesiono w 1699 roku w miejscu kaplicy grobowej rodu Wussowów⁸. Ufundował go ówczesny właściciel ziemski Mikołaj Wawrzyniec von Wussow, o czym informuje wieńczący kościelną wieżę wiatrowskaz⁹. Do momentu utworzenia odrębnej parafii w 1894 roku kościół ten był filią kościoła parafialnego w Pomysku Wielkim. W 1945 roku ewangelicką świątynię przejęli nowi osadnicy, którzy zaadaptowali ją na kościół katolicki. W 1947 roku przyłączono go jako filię do samodzielnej placówki duszpasterskiej w Rokitach, którą w 1951 roku przemianowano na parafię¹⁰.

Według informacji zawartych w dotychczasowej literaturze przedmiotu kościół rozbudowano od strony południowej w 1810 roku. Kolejne poważniejsze prace remontowe przeprowadzono w latach 1847–1851. W 1923 roku korpus nawowy zyskał nowe poszycie ze strzechy, stare pokrycie gontowe konstrukcji wieżowej zastąpiła zaś dachówka karpiówka. Dwa lata później odświeżono wnętrze i wykonano liczne dekoracje malarskie. Ich twórcą był cieszący się dużą renomą na Pomorzu malarz Hoffmann ze Stargardu¹¹. Po II wojnie światowej, w 1959 roku, świątynię poddano generalnemu remontowi, a ostatnie prace naprawcze przeprowadzono w latach 80. i 90. XX wieku¹².

Jasiński kościół to budowla orientowana, z przylegającą od zachodu wieżą, wzniesiona na planie prostokąta zamkniętego trójbocznie od wschodu (il. 1). Początkowo był to kościół salowy o jednoprzestrzennej dyspozycji wnętrza. Od strony południowej znajduje się obecnie wtórnie dobudowana niższa nawa boczna, w której zakończeniu od wschodu urządzono zakrystię. Korpus nawowy jest zwieńczony krytym strzechą dachem dwuspadowym, przechodzącym w trójspadowy

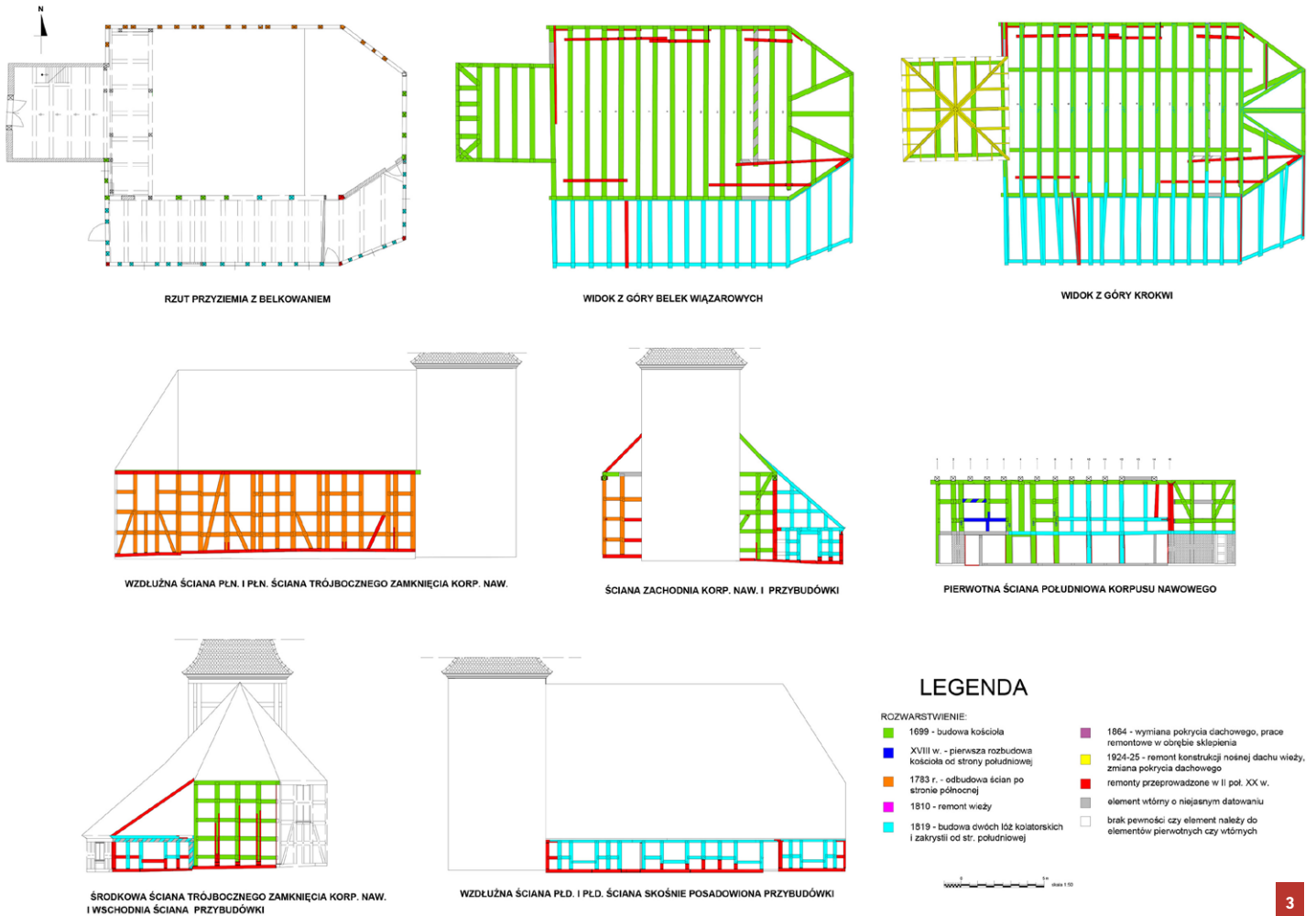
⁸ Przyjmuje się, że kaplica powstała w 1584 roku, z fundacji Hansa von Wussowa. Dowodzi tego inskrypcja na zachowanym do dziś dzwonie ofiarowanym tej kaplicy.

⁹ Więcej o historii patronatu zob.: N. Wałdoch, *Historia patronatu oraz budowy, przekształceń i remontów szkieletowego kościoła z końca XVII wieku pw. Bożego Ciała w Jasieniu w świetle źródeł historycznych i badań architektonicznych*, „Nasze Pomorze. Rocznik Muzeum Zachodniokaszubskiego w Bytowie” 2023, nr 24, s. 179–184.

¹⁰ E. Polakowska, *Kościół w Jasieniu*, op. cit., s. 7–10, 26.

¹¹ G. Bronisch, W. Ohle, H. Teichmüller, *Kreis Bütow*, op. cit., s. 217.

¹² E. Polakowska, *Kościół w Jasieniu*, loc. cit.

3

Rozwarstwienie chronologiczne. Oprac. N. Wałdoch

Chronological stratification. Prepared by N. Wałdoch

3

nad częścią wschodnią. Południowa i południowo-wschodnia połącz dachu są przedłużone i kryją nawę boczną. Wieżę nakrywa czterospadowy dach z połaciami o esowatej formie, krytymi dachówką karpiońską. Szkieletowa konstrukcja ścian wieży jest oszalowana, ściany korpusu nawowego zaś – nie. Układ szkieletu poszczególnych ścian różni się pod względem rozstawu słupów, liczby poziomów rygli czy obecności i rodzaju elementów usztywniających w postaci zastrzałów. Pola międzyryglowe wypełnione cegłą pokrywa pobielony tynk wysunięty poza płaszczyznę drewnianej konstrukcji. Okna głównego korpusu osiągają wysokość dwóch górnych pól międzyryglowych. Osadzono je w co drugim przęśle w ścianie północnej oraz w środkowym segmencie ściany bocznej trójbocznego zamknięcia.

Wnętrze kościoła składa się z nawy głównej w części prezbiterialnej zamkniętej trójbocznie oraz z otwierającej się do jej wnętrza niższej południowej nawy bocznej (pomiędzy słupami pierwotnej ściany południowej korpusu). W części zachodniej mieści się empora organowa. Nawę główną nakrywa pseudokolebkowe sklepienie z lunetami po północnej stronie (il. 2). W części prezbiterialnej jest ono trójpolowe i przechodzi w lunety boczne. Nawę boczną zamyka strop belkowy nagi z powalą z desek.

Chronologia faz budowy, przekształceń i remontów kościoła

Najważniejsze wnioski z analizy architektonicznej skonfrontowane z wynikami kwerend archiwalnych i literatury pozwoliły wyodrębnić w historii budowlanej kościoła dziesięć faz (il. 3 i 4).

4

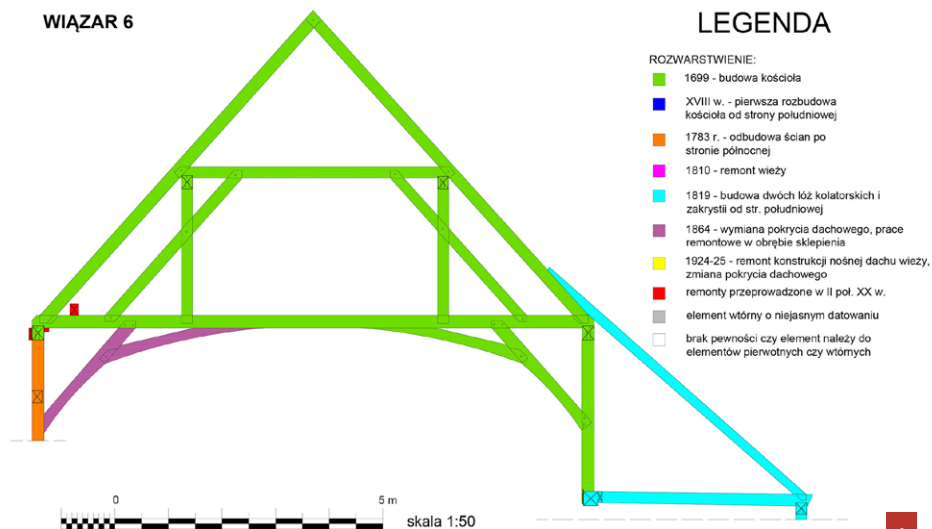
Rozwarstwienie chronologiczne wiażaraszóstego. Oprac. N. Wałdoch

Chronological stratification of the sixth truss. Prepared by N. Wałdoch

5

Więźba nad pierwotnym korpusem nawowym – widok ogólny od strony południowo-wschodniej. Fot. N. Wałdoch

Roof trusses above the original nave – seen from the south-east. Photo: N. Wałdoch

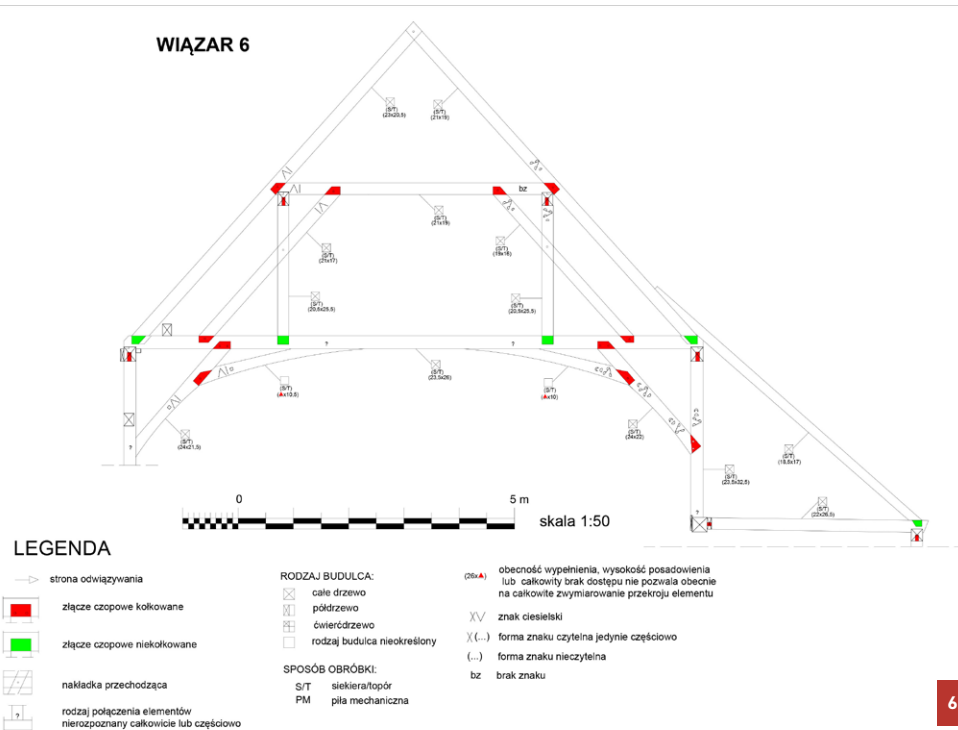

Faza I – 1699 rok, budowa kościoła (kolor zielony)

Kościół został posadowiony w 1699 roku przez nieznanego budowniczego w miejscu kaplicy grobowej rodu Wussowów, po której do dziś przetrwała krypta grobowa¹³. Zamknięty od wschodu trójbocznie jednonawowy korpus wraz z założoną od zachodu wieżą na planie kwadratu wzniesiono w konstrukcji szkieletowej. Poszycie dwuspadowego dachu przechodzącego nad częścią wschodnią w trójboczny dźwigała zachowana do dziś więźba jętkowa, usztywniona wzdłużnie dwiema ramami stolcowymi (il. 5 i 6). Podstawę pseudokolebkowego sklepienia tworzyły wraz z krążynami miecze zespalające belki wiażarowe w wiażarach pełnych ze słupami głównymi.

Pierwotny charakter konstrukcji jest czytelny w ścianie zachodniej w części południowej, wzdłużnej ścianie południowej w części zachodniej oraz bocznej południowej i środkowej ścianie trójbocznego zamknięcia. Z wyjątkiem więźby wieżowej do dzisiaj przetrwały w znacznym stopniu także ściany wieży. Początkowo konstrukcja ta nie była opierzona deskowaniem. Jej farchy, podobnie jak farchy ścian korpusu nawowego, wypełniała cegła palona wmurowana na zaprawie wapiennej, której lico i spoinę pokrywała czerwona warstwa farby (il. 7). Pokrycie dachu wieży i korpusu nawowego było prawdopodobnie gontowe.

¹³ Zachowane źródła milczą na temat dokładnego czasu powstania budowli, jednak na obecnym etapie badań nie ma przesłanek, aby przyjęty za datę budowy rok 1699 podać w wątpliwość.

6

6 Analiza architektoniczna szóstego wiązara więźby nad pierwotnym korpusem nawowym. Oprac. N. Wałdoch

Architectural analysis of the sixth wood truss above the original nave. Prepared by N. Wałdoch

7 Pierwotna południowa ściana boczna trójbocznego zamknięcia korpusu nawowego. Fragment wypełnienia z zachowanymi śladami czerwonej warstwy malarskiej. Fot. N. Wałdoch

The original southern side wall of the three-sided closure of the nave. Part of the infilling with preserved traces of the red paint layer. Photo: N. Wałdoch

7

Faza II – XVIII wiek, pierwsza rozbudowa kościoła od strony południowej (kolor ciemnoniebieski)

Zaobserwowane zmiany w pierwotnej ścianie południowej, takie jak likwidacja otworu okiennego (il. 8) oraz pojawienie się w licu niektórych słupów gniazd czopowych (il. 9) i jednego nakładkowego, dowodzą, że obecna przybudówka została wzniesiona w miejsce wcześniejszej. O jej istnieniu wzmiankują również źródła, choć nie wskazują dokładnego czasu jej powstania. Wiadomo natomiast, że pełniła funkcję łoży kolatorskiej, która na skutek podziału obowiązków patronatu wśród właścicieli ziemskich została przekazana na użytek jednego z nich¹⁴. Pozostawiona w akcie porozumienia patronackiego z 1792 roku informacja o zaplanowanej wcześniej budowie kolejnej łoży sugeruje, że nie osiągała ona długości dzisiejszej przybudówki, lecz była znacznie krótsza. Zachowane świadki nie pozwalają jednak określić jej formy, a wskazanie dokładnego jej zasięgu utrudniają późniejsze przekształcenia układu i wprowadzone wtórne elementy w części wschodniej ściany południowej.

¹⁴ Archiwum Państwowe w Koszalinie, Rejencja Koszalińska, sygn. 7714, k. 123.

8 Widok z wnętrza poddasza na pierwotny otwór okienny mieszczący się w południowo-zachodniej części ściany południowej. Zachowane ślady warstwy pobiału oraz deska przymocowana do spodniej strony belki wiązarowej świadczą o tym, że otwór pierwotnie był objęty kolebką. Fot. N. Wałdoch

View from the interior of the attic towards the original window opening located in the southwestern part of the southern wall. Preserved traces of a layer of whitewash and a plank attached to the underside of the tie beam indicate that the opening was originally with a lunette. Photo: N. Wałdoch

9 Pierwotna ściana południowa korpusu nawowego. Widoczne połączenie rygła ze słupami na czop podwójnie kołkowany, należące do pierwotnego systemu znaki ciesielskie, które wskazują wysokość posadowienia rygła, a także gniazdo czopowe pochodzące od elementu wtórnie zespolonego z układem konstrukcji. Fot. N. Wałdoch

The original southern wall of the nave. The following are visible: the connection of the beam with the posts with a double pegged tenon, carpentry marks belonging to the original system that indicate the height of the beam, as well as a tenon socket from an element later added to the structure. Photo: N. Wałdoch

Faza III – 1783 rok, odbudowa ścian po stronie północnej (kolor pomarańczowy)

Analiza techniki ciesielskiej wykazała, że do pierwotnych ścian korpusu nawowego nie należą ściana zachodnia po stronie północnej, wzdłużna ściana północna ani łącząca się z nią ściana boczna trójbocznego zamknięcia. W ścianach tych złącza czopowe zespalające rygle ze słupami są posilkowane jednym kołkiem (il. 10), natomiast w pozostałych ścianach – dwoma. Również rozbudowany system montażowych znaków ciesielskich na elementach wzdłużnej ściany północnej i ściany północnej trójbocznego prezbiterium wykazuje dużą rozbieżność w stosunku do bardzo uproszczonego systemu oznakowania, jaki odnajdujemy w południowej ścianie pierwotnego korpusu nawowego. Ten określa jedynie wysokość posadowienia rygli (il. 9). Przypisane im liczby porządkowe dowodzą także, że pierwotnie w układzie konstrukcji rygle występowały na czterech poziomach, inaczej niż w przypadku ścian po stronie północnej, w których poziomy są jedynie trzy. Należy to wiązać z informacją zawartą we wspomnianym akcie z 1792 roku. Mowa w nim o odbudowie będących w bardzo złym stanie ścian o łącznej długości 73 stóp¹⁵. Po przeliczeniu na obecne jednostki miary długość ta istotnie pokrywa się z wymienionymi wyżej

¹⁵ Ibidem.

Wtórna ściana północna korpusu nawowego. Widoczne połączenie rygli ze słupem na czop posiłkowy jednym kołkiem oraz znak ciesielski zwany pasowym, wskazujący miejsce i wysokość posadowienia elementu. Fot. N. Wałdoch

Secondary northern wall of the nave. The following are visible: the connection of the beams with the post with a tenoned post supported by one peg and a carpenter's mark called a strip mark, indicating the place and height of the positioning of the element. Photo: N. Wałdoch

układami. Z dokumentu jasno wynika, że fundatorem tych prac był ówczesny właściciel Jasienia. Niestety nie wskazano przy tym daty realizacji ani wykonawcy. Można jednak założyć, że owe prace przeprowadzono około 1783 roku. Jest to bowiem data początkowa, którą sygnowano akta budowlane kościoła ujęte w inwentarzu archiwalnym dla powiatu bytowskiego sporządzonym w latach 30. XX wieku przez Ericha Wingutha¹⁶.

Z układów pierwotnych ścian po stronie północnej pozostawiono oczepy¹⁷. Nowe słupy osadzono w miejscach pierwotnych. Świadczą o tym rozstaw słupów głównych wciąż pokrywający się z belkami wiązarowymi wiązarów pełnych (tak jak w ścianie południowej) oraz wąskie pojedyncze segmenty poprzedzające z jednej strony segmenty z otworami okiennymi w ścianie północnej. Podobne rozwiązanie zastosowano w pierwotnej ścianie południowej. Można zatem przyjąć tezę, że w trakcie odbudowy ścian po stronie północnej w przypadku elementów pionowych dążono do odwzorowania pierwotnej kompozycji układu.

Faza IV – 1810 rok, remont wieży (kolor różowofioletowy)

W 1810 roku cieśla Heinrich Westphal przeprowadził remont konstrukcji wieży, którą to informację zawdzięczamy inskrypcji pozostawionej przez tego rzemieślnika (il. 11). Na podstawie analizy architektonicznej można przypuszczać, że do jego zadań należała między innymi wymiana podwaliny w ścianach zachodniej i północnej. Niewykluczone, że różnice w zespoleniu ram usztywniających po stronie południowej i północnej są wynikiem jednoczesnej wymiany niektórych słupów w ścianie północnej¹⁸.

W zakres prac najprawdopodobniej weszły także usunięcie otworu dzwonnego w ścianie południowej (il. 12 i 13) oraz wykonanie w tej i w przeciwległej ścianie dwóch mniejszych okien doświetlających wnętrze czwartej kondygnacji. W ścianie zachodniej zlikwidowano ponadto otwór okienny obejmujący całą płaszczyznę pola, a nowy wykonano w samym jego wypełnieniu, podobnie jak pozostałe okna na wysokości trzeciej i czwartej kondygnacji.

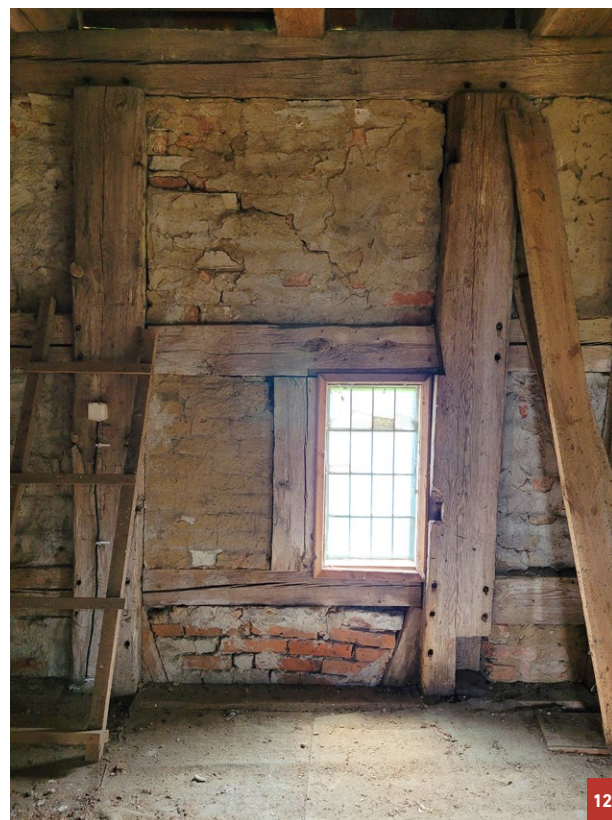
¹⁶ K.-D. Kreplin, H.T. Porada, D. Schleinert, *Die Verzeichnung der nichtstaatlichen Archive des Kreises Bütow nach dem Stand von 1939/40*, „Baltische Studien” 2000, Neue Folge, Bd. 86, s. 141. Dokumenty te nie zachowały się do naszych czasów.

¹⁷ Mimo że dziś te elementy cechują się znaczną destrukcją, analiza morfologiczna zespolenia z nimi belek wiązarowych nie wskazuje, że mają one wtórny charakter.

¹⁸ W rozwarstwieniu ściany północnej wieży elementów innych niż podwalina, oczep, słupy narożne oraz słupy należące do układów ram usztywniających nie wypełniono kolorem wskazującym na konkretne datowanie. Nie ma bowiem pewności, czy należą one do zespołu elementów pierwotnych czy wtórnych.

11

12

11 Inskrypcja pozostawiona przez cieślę, który w 1810 roku przeprowadził remont wieży. Fot. N. Wałdoch

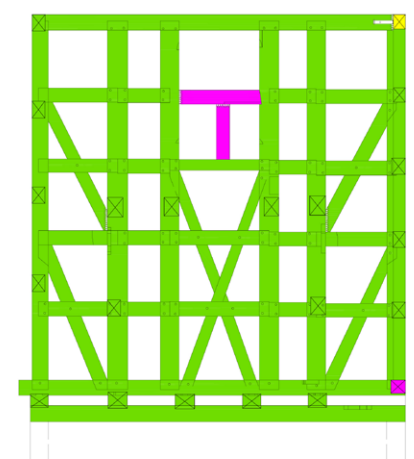
Inscription left by the carpenter who renovated the tower in 1810. Photo: N. Wałdoch

12 Widok dwóch górnych pól środkowego segmentu ściany południowej wieży z wtórnym podziałem. Pierwotnie mieścił się w nich otwór dzwonny. Fot. N. Wałdoch

View of the two upper fields of the middle segment of the southern wall of the tower with a secondary division. Originally, they housed an aperture for the bell. Photo: N. Wałdoch

13 Rozwarstwienie chronologiczne południowej ściany wieży na wysokości trzeciej i czwartej kondygnacji. Oprac. N. Wałdoch

Chronological stratification of the southern wall of the tower at third and fourth floor level. Prepared by N. Wałdoch

POŁUDNIOWA ŚCIANA WIEŻY
NA POZIOMIE 3 I 4 KONDYGNACJI
- widok od północy

0 5 m skala 1:50

LEGENDA

ROZWARSTWIENIE:

- 1699 - budowa kościoła
- XVIII w. - pierwsza rozbudowa kościoła od strony południowej
- 1783 r. - odbudowa ścian po stronie północnej
- 1810 - remont wieży
- 1819 - budowa dwóch łóż kolatorskich i zakrystii od str. południowej
- 1864 - wymiana pokrycia dachowego, prace remontowe w obrębie sklepienia
- 1924-25 - remont konstrukcji nośnej dachu wieży, zmiana pokrycia dachowego
- remonty przeprowadzone w II poł. XX w.
- element wtórny o niejasnym datowaniu
- brak pewności czy element należy do elementów pierwotnych czy wtórnych

13

Faza v – 1819 rok, budowa dwóch łóż kolatorskich i zakrystii (kolor jasnoniebieski)

W literaturze przedmiotu za datę wzniesienia obecnej przybudówki (pełniącej funkcję dwóch łóż kolatorskich i zakrystii) dotychczas przyjmowano 1810 rok. Szczegółowa analiza tekstów źródłowych niezaprzeczalnie dowodzi jednak, że rozbudowa nastąpiła dopiero w 1819 roku.

Do wzniesienia przybudówki oprócz nowego budulca najprawdopodobniej wykorzystano elementy pochodzące ze starszego układu (być może wcześniejszej przybudówki). Świadczyłyby o tym wtórny charakter skrajnego słupa i oczep w ścianie wschodniej (il. 14)¹⁹.

¹⁹ Zachowany znak ciesielski na słupie nie należy do zastosowanego systemu znaków, oczep natomiast ma kołki, które w dużej mierze nie pasują do obecnych słupów.

Wschodnia ściana przybudówki. Niepasujące do słupa kołki w oczepie oraz znajdujący się na licu słupa znak ciesielski, który nie należy do systemu, w jakim oznaczono pozostałe elementy konstrukcji, świadczą o wtórnym wykorzystaniu drewnianego materiału. Fot. N. Wałdoch

Eastern wall of the extension. The non-matching pegs in upper plate and the carpenter's mark on the post, which does not belong to the system used to mark the remaining elements of the structure, indicate the secondary use of the timber materials. Photo: N. Wałdoch

Faza VI – lata 1847–1851, remont

Według inwentarza zabytków z 1938 roku w latach 1847–1851 w kościele przeprowadzono gruntowny remont²⁰. Wskazany przedział czasowy pokrywa się z inskrypcją z 1847 roku pozostawioną przez trzech czeladników ciesielskich i ich pomocników na ryglu jednej z ram usztywniających konstrukcję wieży. Według twórców katalogu dokonano wówczas między innymi zmiany pokrycia dachowego z gontu na dachówkę. Nie wskazano jednak, którą część budowli objęły te prace dekararskie. Nie ma też pewności, czy rzeczywiście doszło do wymiany poszycia dachowego. Jeśli tak, to mogła ona dotyczyć konstrukcji wieżowej, według dokumentów archiwalnych bowiem już w 1864 roku nowe poszycie dachu zyskał korpus nawowy. Argumentem przemawiającym za tym, że prace były związane z remontem wieży, jest jej oszalowanie, na co wskazują wyniki kwerendy archiwalnej. W protokole wizytacyjnym z 1855 roku została ona po raz pierwszy określona jako „Thurm in Holz” (niem. wieża w drewnie) i tak ją już opisywano w kolejnych protokołach²¹.

Faza VII – 1864 rok, wymiana pokrycia dachowego i prace remontowe w obrębie sklepienia (kolor ciemnofioletowy)

Jak wynika ze źródeł, w lutym 1864 roku ówczesny kaznodzieja zgłosił patronom usterki budowlane. Mieli się zająć naprawą dzwonów, remontem dachu oraz naprawą okien po północnej stronie kościoła²². Część z tych prac z pewnością zrealizowano, co można wyczytać w protokole wizytacyjnym z grudnia tego samego roku. Między innymi wymieniono pokrycie dachu oraz naprawiono deskowanie sklepienia²³.

Na podstawie analizy architektonicznej zachowanym mieczom po stronie północnej i wschodniej (trójboczne zamknięcie korpusu) łączącym słupy główne z belkami wiązarowymi, które razem tworzą podstawę sklepienia, przypisuje się wtórny charakter. Przy założeniu, że w trakcie odbudowy ścian korpusu po stronie północnej w 1783 roku nie zostały one wymienione w tej części kościoła, do zastąpienia ich nowszym budulcem mogło dojść w tym właśnie czasie. Z wspomnianymi pracami można też łączyć przedłużenie kolebki w narożu północno-zachodnim. Zachowane warstwy pobiałe na licu słupów od wnętrza poddasza świadczą o jej wcześniejszym braku w tej części kościoła (il. 15).

²⁰ G. Bronisch, W. Ohle, H. Teichmüller, *Kreis Bütow*, op. cit., s. 217.

²¹ Archiwum Diecezjalne w Pelplinie (dalej: ADP), Kirchenakten, *Kirchen Visitations Protocolle von Jassen*, Tit. II, B2, 1800–1876, b.p.

²² ADP, *Acta generalia der Pfarrezu Jassen betr. äusseren Kirchensachen*, Tit. I, A2, 1764–1769, 1829–1916, b.p.

²³ ADP, Kirchenakten, *Kirchen Visitations Protocolle...*, op. cit., b.p.

15

Widok pachy pseudokolebkowego sklepienia w narożu północno-zachodnim. Fot. N. Wałdoch

View of the pocket of the pseudo-barrel vault in the north-west corner. Photo: N. Wałdoch

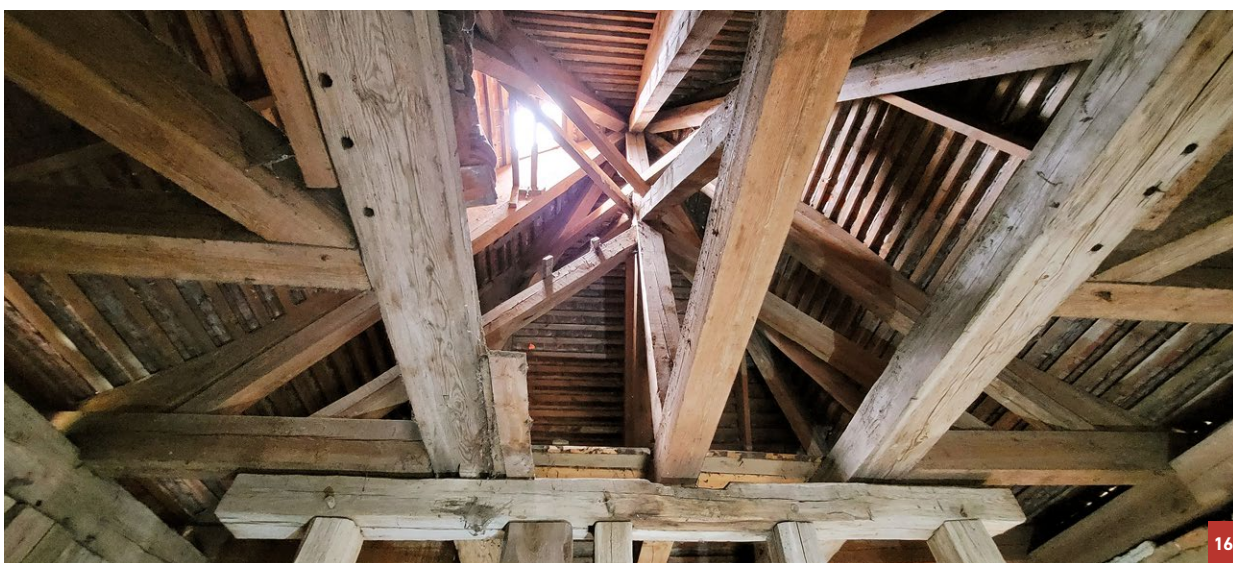

15

16

Widok ogólny więźby wieżowej. Fot. N. Wałdoch

General view of the tower truss. Photo: N. Wałdoch

16

Faza VIII – 1899–1903, naprawy pokrycia dachowego

Dzięki inskrypcjom odnalezionym w wieży wiadomo, że w 1899 roku prace dekararskie powierzono Ferdynandowi Polzinowi, a w 1903 roku – Karłowi Polzinowi. Całkowita wymiana pokrycia dachowego nastąpiła już w latach 20. XX wieku, możliwe więc, że do zadań dekarzy należały tylko prace związane z usunięciem ubytków w starym poszyciu.

Faza IX – 1924–1925, remont konstrukcji nośnej dachu wieży i zmiana pokrycia dachowego (kolor żółty)

W połowie lat 20. XX wieku wymieniono pokrycie dachowe. Korpus nawowy otrzymał wówczas nową strzechę, a gontowe poszycie dachu wieży zastąpiła dachówka karpiówka²⁴. Z tymi pracami należy wiązać także wymianę więźby wieżowej. Ocena tej konstrukcji na podstawie przyjętych w analizie kryteriów jednoznacznie wykazała, że nie jest to więźba pierwotna (il. 16). Z wyjątkiem dwóch belek wiązarsowych wszystkie pozostałe elementy mają znacznie mniejsze przekroje, które poddano mechanicznej obróbce. Także forma niektórych połączeń ciesielskich (na przykład złącza czopowe z dodatkowym usztywnieniem) czy rodzaj zastosowanych usztywnień (kleszcze) spotyka się dopiero w XIX-wiecznych konstrukcjach.

²⁴ G. Bronisch, W. Ohle, H. Teichmüller, *Kreis Bütow*, op. cit., s. 216.

Wspomniane prace wykonano w drugiej połowie 1924 roku lub – co bardziej prawdopodobne – rok później²⁵. Ich realizację, przynajmniej w zakresie wymiany poszycia, można łączyć z osobą Paula Polzina – lokalnego mistrza dekarckiego, który pozostawił niedatowaną inskrypcję na jednym z elementów ramy usztywniającej konstrukcję wieży.

Na podstawie badań architektonicznych i kwerend archiwalnych nie udało się wskazać dokładnego czasu usunięcia rygla w ostatnim segmencie ściany południowej przybudówki i osadzenia w jego świetle otworu drzwiowego. Z pewnością jednak doszło do tego przed 1945 rokiem. Obecność w tym miejscu drzwi jest już sygnalizowana przez rysunek rzutu zamieszczony w przedwojennym katalogu zabytków²⁶.

Faza x – druga połowa XX wieku, remonty (kolor czerwony)

W fazie X uwzględniono naprawy konstrukcji, które weszły w zakres remontów wykonanych w 1959 roku oraz w latach 80. i 90. XX wieku²⁷. W ścianach obwodowych zostały tutaj wyodrębnione przede wszystkim podwaliny, dolne części niektórych słupów oraz obecne w ich strukturze fleki. Do zespołu tych elementów należą także zastrzał w segmencie trzynastym ściany północnej oraz dwa dolne rygle drugiego segmentu ściany zachodniej po stronie północnej. Za wtórne, będące wynikiem wymiany zniszczonych elementów, uznano również podwaliny, niektóre rygle i słupy w ścianach przybudówki.

W zakres podjętych w okresie powojennym prac weszło wzmocnienie belką (w większości z obu stron) oczepu ścian po stronie północnej. Więżba dachowa zyskała wzmocnienia w postaci nadciągów rozpiętych na osiach wzdłużnych budowli, z którymi metalowymi strzemionami spięto belki wiązarowe. Wąskim słupem podparto także płatew wzdłużnej północnej ramy usztywniającej, którą w miejscu przedłużenia wzmocniono dodatkowo metalowymi kątownikami i sworzniami (il. 5). Wśród wtórnych elementów poddasza można wymienić także niektóre krokwie kulawkowe.

Podczas generalnego remontu w 1959 roku przemurowano większość fachów po uprzednim odizolowaniu drewnianej konstrukcji warstwą papy. Nie przywrócono otworu okiennego w ścianie zachodniej po północnej stronie²⁸. Wykonane w tym czasie prace objęły też usunięcie dolnego poziomu rygli w pierwotnej ścianie południowej, co całkowicie otworzyło do wnętrza nawy przestrzeń przybudówki pomiędzy słupami²⁹.

Charakterystyka pierwotnej konstrukcji

W pierwotnej konstrukcji ścian korpusu nawowego kościoła w Jasieniu (il. 17) słupy główne biegnęły od podwaliny do oczepu. Ich rozstaw pokrywał się z belkami wiązarowymi wiązarów pełnych. Wyznaczone słupami głównymi przęsła były podzielone jednym słupem pośrednim o takiej samej wysokości. Wyjątek stanowiły wąskie skrajne przęsła od strony zachodniej ścian wzdłużnych, gdzie słupy pośrednie nie występowały, oraz w ścianach bocznych trójbocznego zamknięcia, gdzie pomiędzy słupami głównymi (narożnymi) posadowione były dwa słupy pośrednie, dzielące każdą ze ścian na trzy segmenty o zbliżonej szerokości. W przęsłach ścian wzdłużnych, w których mieściły się otwory okienne (było to co drugie przęsło w ścianie północnej oraz drugie od strony zachodniej przęsło w ścianie południowej), słup pośredni dzielił je na jeden segment szeroki (w nim osadzono okno) i jeden wąski (występował zawsze po zachodniej stronie). Pomiędzy podwaliną

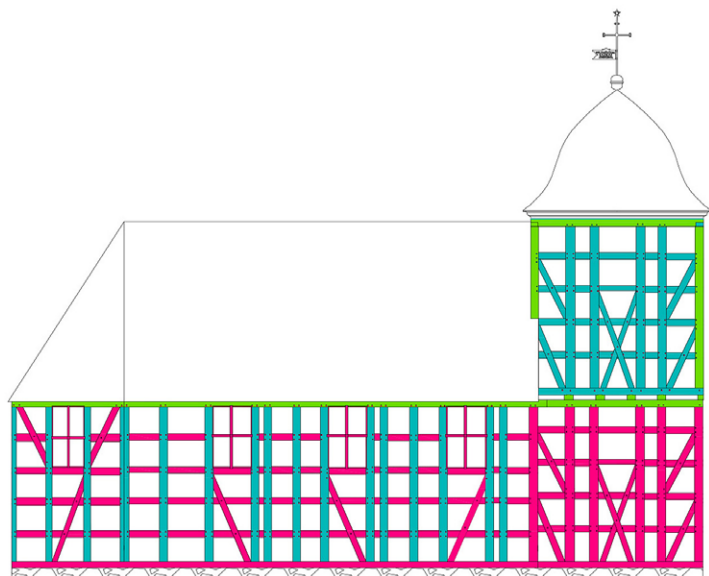
²⁵ Inwentarz zabytków z 1938 roku podaje 1923 rok, jednak prace nie mogły być przeprowadzone w tym czasie. Na szkicu kościoła wykonanym w lipcu 1924 roku przez Rudolfa Hardowa autor pokrycie dachu wieży opisał jako gontowe (zob. *Rudolf Hardow. Słupsk i Pomorze w rysunku i grafice*, red. G. Włodarska-Koszutowska, Słupsk 2008, s. 152).

²⁶ G. Bronisch, W. Ohle, H. Teichmüller, *Kreis Bütow*, op. cit., s. 217.

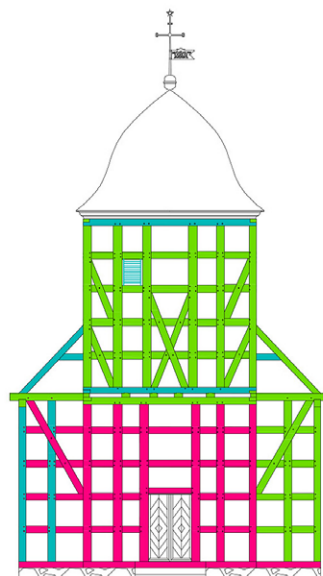
²⁷ Brak szczegółowych dokumentacji projektowych i powykonawczych nie pozwala na dokładne datowanie wielu elementów, które w czasie tych prac wprowadzono w układy konstrukcji.

²⁸ Otwór ten jest znany z przedwojennych fotografii.

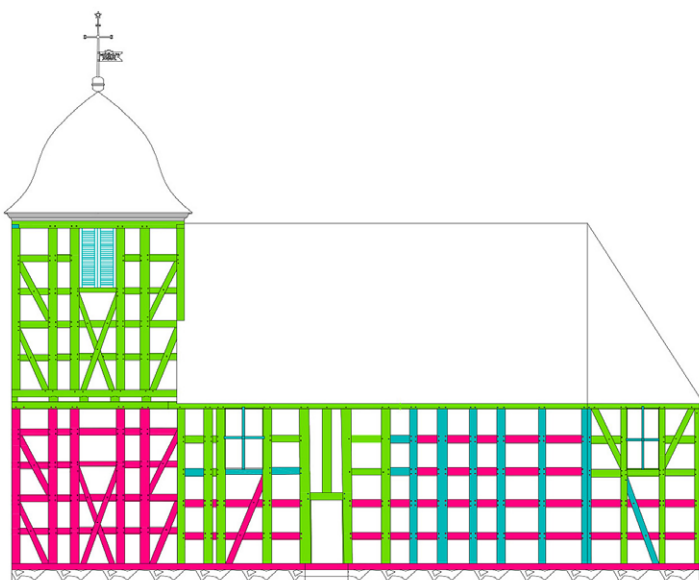
²⁹ Obecność rygli na tym poziomie dokumentują fotografie wnętrza z lat 30. XX wieku.

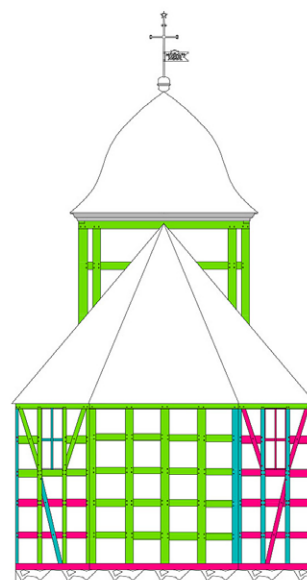
WIDOK ELEWACJI PÓŁNOCNEJ - REKONSTRUKCJA

WIDOK ELEWACJI ZACHODNIEJ - REKONSTRUKCJA

WIDOK ELEWACJI POŁUDNIOWEJ - REKONSTRUKCJA

WIDOK ELEWACJI WSCHODNIEJ - REKONSTRUKCJA

17

17 Rekonstrukcja pierwotnej formy kościoła. Kolorami oznaczono: zielonym – elementy zachowane, niebieskim – elementy zrekonstruowane na podstawie zachowanych śladów, różowym – elementy zrekonstruowane hipotetycznie. Oprac. N. Wałdoch

Reconstruction of the original form of the church. The colours are marked: green – preserved elements, blue – elements reconstructed on the basis of preserved traces, pink – hypothetically reconstructed elements. Prepared by N. Wałdoch

a ocepem biegly w poziomie cztery rzędy rygli, dzielące poszczególne segmenty ścian na pięć pól międzyryglowych w pionowej linii. Wszystkie otwory okienne osiągały wysokość dwóch górnych pól międzyryglowych. Funkcję nadproża pełniły dla nich odcinki ocepów, a rygle podokiennne znajdowały się na takiej samej wysokości co pozostałe rygle. Na usztywnienie wzdłużne konstrukcji składały się wyłącznie zastrzały. W segmentach z oknami (ściany wzdłużne i boczne trójbocznego zamknięcia) biegly one od podwaliny, przecinając trzy pola międzyryglowe, i zbiegały się w słupie tuż pod rygłem podokiennym. W ścianach bocznych trójbocznego zamknięcia

wprowadzone były dodatkowo zastrzały w skrajnych segmentach na wysokości dwóch górnych pól. Dolnym końcem były osadzone w słupach pośrednich tuż powyżej trzeciego rygla, a górnym zbiegały się w oczepie w narożach ściany. Zastrzałami została wzmocniona także ściana zachodnia, rozdzielona w środkowej części konstrukcją wieży. Składała się ona z każdej strony z dwóch segmentów i została usztywniona zastrzałami, które biegingy od drugiego poziomu rygli w segmentach od strony wieży do oczepu w skrajnych segmentach.

Funkcję konstrukcji nośnej dachu pełniła zachowana do dziś więźba jętkowa, wzmocniona wzdłużnie dwiema ramami stolcowymi w płaszczyźnie wiązarów pełnych, usztywniona dodatkowo parą zastrzałów. Belki wiązarowe wiązarów pełnych ze słupami głównymi (ich rozstawy się pokrywały) w ścianach wzdłużnych były ze sobą dodatkowo zespolone mieczami i tworzyły siedem pełnych wiązań poprzecznych. Miecze te zostały zespolone z belką wiązarową również krążynami i wspólnie stanowiły podstawę dla pozornego sklepienia kolebkowego. Podobne rozwiązanie zastosowano w części wschodniej.

Integralnie związana z korpusem nawowym wieża miała wysokość około dwóch razy większą niż ściany korpusu i dzieliła się w poziomie na cztery kondygnacje. Górne ściany – południowa, zachodnia i północna – były ukształtowane podobnie. Na kompozycję każdej z nich składały się słupy narożne oraz cztery słupy środkowe biegingy od podwaliny do oczepu (osiągały one wysokość dwóch kondygnacji) i dzielące ją na pięć segmentów. Rozstaw słupów był niejednakowy, choć tworzyły one symetryczny układ³⁰. Pomiędzy podwaliną a oczepem ściany były dzielone przez cztery poziomy rygli. Konstrukcję ścian wzdłużnie usztywniały zastrzały. W skrajnych segmentach występowały w parach osadzonych równolegle jedna pod drugą i przebiegały przez dwa pola. W środkowym segmencie zastrzały się krzyżowały i biegingy od podwaliny do trzeciego rzędu rygli. Ściana wschodnia wieży składała się ze słupów narożnych oraz trzech słupów rozstawionych pomiędzy nimi, dzielących konstrukcję ściany na cztery segmenty. Skrajne segmenty były bardzo wąskie. Szerokość pozostałych dwóch wynosiła ponad 2 metry. Ścianę usztywniały w tych segmentach dwa zastrzały. Oba biegingy od podwaliny aż do oczepu. Przypuszcza się, że opisane powyżej układy ścian górnych stanowiły powielenie układów niższych ścian wieży – z wyjątkiem ściany zachodniej, gdzie mieściło się główne wejście.

Na usztywnienie poprzeczne konstrukcji wieży składały się dwie ramy usztywniające rozpięte na osi północ-południe na poziomie trzeciej kondygnacji. W ścianie południowej wieży znajdował się otwór dzwonny, w ścianie zachodniej zaś było przynajmniej jedno okno.

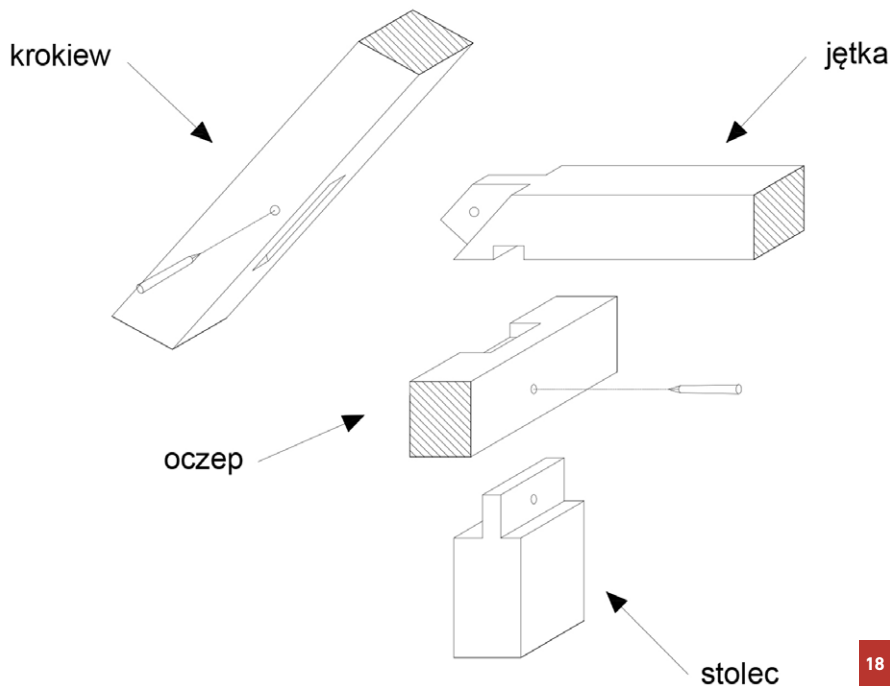
Brak elementów pierwotnych powyżej belkowania stanowiącego podstawę więźby wieżowej nie pozwala podjąć próby scharakteryzowania pierwotnego układu tej konstrukcji.

Szkielet kościoła w Jasieniu został posadowiony na kamiennym fundamencie z głazów narzutowych i kamieni polnych. Jako budulec wykorzystano drewno sosnowe, które poddano ręcznej obróbce. W poszczególnych układach konstrukcji budowli dominowały złącza czopowe. W ścianach takim złączeniem posłużono się nie tylko do połączenia słupów z podwaliną i oczepem, lecz także do zespolenia rygli ze słupami oraz końców zastrzałów ze słupami i/lub ryglami. W więźbie natomiast złącza czopowe użyto do zespolenia jętek z krokiewiami oraz końców zastrzałów z belkami wiązarowymi i jętkami (il. 18).

W przypadku ścian zastosowano system bardzo uproszczonych znaków montażowych. Niektóre elementy konstrukcji były ich całkowicie pozbawione. Z kolei w więźbie dachowej i wszystkich ramach usztywniających obecnych w budowli znaki przybierały bardziej rozbudowaną formę i tworzyły złożony system. Oprócz numeracji porządkowej uwzględniono w nim stronę czy wysokość posadowienia.

Ściany korpusu nawowego i wieży miały widoczną od zewnątrz konstrukcję szkieletową. Fachy wypełnione cegłą ceramiczną osadzoną na zaprawie wapiennej w całości pokrywała warstwa farby wapiennej z domieszką czerwieni żelazowej, drewniany szkielet zaś zachowywał swój naturalny kolor.

³⁰ Najszerszy segment, środkowy, okalały dwa wąskie. Skrajne miały szerokość pośrednią.

18

Detale więźby nad pierwotnym korpusem nawowym – połączenie jętki z krokwią na czop kołkowy, połączenie jętki z płatwią ramy wzdłużnej na wręb jednostronnie odsadzony oraz połączenie słupa z płatwią na czop kołkowy. Oprac. N. Wałdoch

Details of the truss above the original nave – connecting the collar beam with the rafter with a dowelled tenon joint, connecting the collar beam with the purlin of the longitudinal frame with a one-sided notch and connecting the post with the purlin with a dowelled tenon joint. Prepared by N. Wałdoch

18

Analiza porównawcza

Kościół w Jasieniu, który od początku miał całkowicie wyodrębnioną z korpusu nawowego wieżę, był realizacją o formie architektonicznej rzadko spotykanej w czasie, kiedy powstał³¹. Należy również do jednych z pierwszych przykładów sakralnej architektury szkieletowej Pomorza Zachodniego, w której układ szkieletu przynajmniej w jednej ze ścian wzdłużnych został zakomponowany rytmicznie³². Od najbliższych mu przykładów, w których zastosowano takie rozwiązanie (Mielno – XVII/XVIII wiek, Bukowina – 1728 rok), odróżniają go jedynie: brak symetrii kompozycji szkieletu, posadowienie rygli podokiennych na innej wysokości niż pozostałe oraz obecność zastrzałów biegnących od podwaliny do oczepu lub tworzących figurę w kształcie litery K. Także spotykane w XVIII-wiecznych konstrukcjach zastrzały rozmieszczone równolegle jedne nad drugimi wprowadzono w kościele w Jasieniu w układ ścian konstrukcji wieży. Jednocześnie dosyć regularna i gęsta siatka szkieletu w części wschodniej ściany południowej świadczy o odwoływaniu się wciąż do utrwalonych wzorców.

Badany kościół pierwotnie miał ceglane wypełnienie, którego całe lico było pokryte czerwoną farbą na bazie czerwieni żelazowej (il. 7)³³. Podobną kolorystykę można było spotkać w kościele w Mielniku Drawskim z 1662 roku czy Świerznie z 1681 roku, przy czym tam malowana była jedynie spoina, a cegły zachowywały swój naturalny kolor³⁴.

³¹ Większość kościołów powstałych w tym czasie była realizacjami bezwieżowymi lub miała wieżę jedynie wyrastającą z korpusu nawowego, która nie wychodziła poza jego obrys.

³² Rytmizacja słupów była wynikiem tego, że w kompozycji układu nadrzędne znaczenie nadano lokalizacji i wielkości otworów okiennych i drzwiowych. Ich wielkość mogła determinować jednocześnie posadowienie rygli nad- i podokiennych na innej wysokości niż pozostałe rygle (U. Schaaf, *Architektura szkieletowa i technika budowlana na początku XVIII wieku na przykładzie rozbudowy kościoła w Rościszewicach*, „Wiadomości Konserwatorskie” 2020, nr 64, s. 93–105; U. Schaaf, *Rozwój techniki ciesielskiej na Śląsku i w regionach przygranicznych od XVI do XVIII w. na przykładzie elewacji kościołów o drewnianej konstrukcji szkieletowej – próba charakterystyki* [w:] *Polsko-niemiecka konferencja pt. „Architektura ryglowa – wspólne dziedzictwo”* [materiały pokonferencyjne], Szczecin 2001, s. 121–136).

³³ Użyty pigment zidentyfikowano na podstawie badań stratygraficzno-mikroskopowych, wykonanych przez Zakład Technologii i Technik Malarskich Wydziału Sztuk Pięknych UMK w Toruniu.

³⁴ E. Palacz, *Program prac konserwatorskich konserwacji elewacji kościoła pw. Matki Boskiej Królowej Polski*, Szczecin 2014, kps w zbiorach autorki, s. 16, 18; U. Schaaf, M. Prarat, *Dawny kościół ewangelicki, obecny*

Na podstawie konstrukcji więźby nad korpusem nawowym można powiedzieć, że kościół w Jasieniu powstał w okresie, kiedy wciąż korzystano z tradycyjnych systemów średniowiecznych³⁵. Jednocześnie poszukiwano innych rozwiązań, które najlepiej wyrażają się w ramach stolcowych często bez usztywnienia poprzecznego czy w zastosowaniu samych elementów usztywniających do nadania stabilności konstrukcji. Układ konstrukcji nośnej dachu jasińskiego kościoła nie jest rozwiązaniem nowatorskim, ale z pewnością należy go uznać za z góry przemyślane rozwiązanie, które przejawia się nie tylko dodatkowym usztywnieniem ram w więźbach pełnych z użyciem zastrzałów, lecz także wyborem wyłącznie złącz czopowych kołkowanych do zespolenia poszczególnych komponentów układu. W przeciwieństwie bowiem do ścian w więźbach kościołów na Pomorzu Zachodnim z drugiej połowy XVII wieku spotyka się nadal złącza nakładkowe³⁶. Moment powstania kościoła w Jasieniu należy zatem łączyć z okresem przejściowym, który przypada mniej więcej na przełom XVII i XVIII wieku.

Obok rytmizacji kompozycji układu szkieletu ściany północnej świadectwem nowych, barokowych trendów, nadającym wyjątkowy charakter aranżacji wnętrza kościoła, jest sklepienie pseudokolebkowe z lunetami (il. 2). Wśród zachowanej sakralnej architektury szkieletowej Pomorza Zachodniego z XVII i XVIII wieku jest to rozwiązanie unikatowe. Analogii można poszukiwać jedynie w architekturze murowanej lub szkieletowej sąsiednich obszarów.

Podsumowanie

Poddanie kościoła w Jasieniu analizie materialnej i zestawienie jej z wynikami badań historycznych pozwoliły zrekonstruować pierwotną formę budowli oraz wyodrębnić poszczególne fazy, w których uległa ona przekształceniom. Poznanie pierwotnego wyglądu architektonicznego jasińskiego kościoła oraz techniki budowlanej, w jakiej go wzniesiono, stało się jednocześnie punktem wyjścia do przeprowadzenia analizy porównawczej. Wyłonione podczas niej elementy wyróżniające kościół w Jasieniu na tle innych budowli sakralnych na Pomorzu Zachodnim jawią się jako zapowiedź nowych rozwiązań w architekturze szkieletowej XVIII wieku.

mgr Natalia Wałdoch

Absolwentka ochrony dóbr kultury (specjalność konserwatorstwo) na Wydziale Sztuk Pięknych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Za swoją pracę magisterską została wyróżniona główną nagrodą w konkursie generalnego konserwatora zabytków i Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków w 2022 roku. Obecnie jest zatrudniona na stanowisku konserwatora zabytków w firmie specjalizującej się konserwacją zabytków kamiennych w Szwecji. Przedmiotem jej zainteresowań są przede wszystkim sakralna architektura szkieletowa i stolarka drzewiowa.

Natalia Wałdoch, MA

A graduate in the protection of cultural property (specializing in conservation) of the Faculty of Fine Arts of the Nicolaus Copernicus University in Toruń. She was awarded the main prize in the competition of the General Conservator of Monuments and the Association of Monument Conservators in 2022 for her Master's degree dissertation. She is currently employed as a conservator in a company specializing in the conservation of stone monuments in Sweden. Her main interests include half-timbered sacred architecture and door joinery.

kościół katolicki pw. św. Trójcy w Świerznie. Dokumentacja z badań historyczno-architektonicznych konstrukcji szkieletowej, Toruń 2021, kps w zbiorach autorki, s. 21.

³⁵ W kościołach datowanych na drugą połowę XVII i pierwszą połowę XVIII wieku spotykane są nadal więźby storczykowe.

³⁶ W więźbach kościołów z drugiej połowy XVII wieku obok złącz czopowych wciąż dosyć licznie występują złącza nakładkowe. Dostrzega się to przede wszystkim w połączeniu jętek z krokwiami (Stępień – połowa XVII wieku, Tyczewo – 1681 rok, Świerzno – 1681 rok, Drawień – 1695 rok) czy mieczy zespalających stolce z jętkami (Łoźnica – lata 1709–1722).

Bibliografia

Archiwalia

Archiwum Diecezjalne w Pelplinie

Acta generalia der Pfarrezu Jassen betr. äusseren Kirchensachen, Tit. I, A2, 1764–1769, 1829–1916.

Kirchenakten, Kirchen Visitations Protocolle von Jassen, Tit. II, B2, 1800–1876.

Archiwum Państwowe w Koszalinie

Rejencja Koszalińska, sygn. 7714.

Literatura przedmiotu

Bronisch Gerhard, Ohle Walter, Teichmüller Hans, *Kreis Bütow*, Stettin 1938.

Harasimowicz Jan, *Sztuka reformacji na Pomorzu i Środkowym Nadodrzu. Stan i perspektywy badań*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1992, t. 54, nr 3, s. 1–12.

Kreplin Klaus-Dieter, Porada Haik Thomas, Schleinert Dirk, *Die Verzeichnung der nichtstaatlichen Archive des Kreises Bütow nach dem Stand von 1939/40*, „Baltische Studien” 2000, Neue Folge, Bd. 86.

Nowakowski Cezary, *Zachodniopomorskie kościoły ryglowe – studium analityczno-porównawcze form architektonicznych i konstrukcyjnych*, „Materiały Zachodniopomorskie” 2004, Nowa Seria, t. 1, z. 2, s. 75–120.

Rudolf Hardow. *Słupsk i Pomorze w rysunku i grafice*, red. Gabriela Włodarska-Koszutowska, Słupsk 2008.

Sadkowski Tadeusz, *Drewniana architektura sakralna na Pomorzu Gdańskim w XVIII–XX wieku*, Gdańsk 1997.

Sadkowski Tadeusz, *Stan i potrzeba badań nad drewnianą architekturą sakralną Polski Północnej* [w:] *Zabytkowe budowle drewniane i stolarka architektoniczna wobec współczesnych zagrożeń*, red. Emanuel Okoń, Toruń 2005, s. 35–56.

Schaaf Ulrich, *Architektura szkieletowa i technika budowlana na początku XVIII wieku na przykładzie rozbudowy kościoła w Rościślawicach*, „Wiadomości Konserwatorskie” 2020, nr 64, s. 93–105.

Schaaf Ulrich, *Rozwój techniki ciesielskiej na Śląsku i w regionach przygranicznych od XVI do XVIII w. na przykładzie elewacji kościołów o drewnianej konstrukcji szkieletowej – próba charakterystyki* [w:] *Polsko-niemiecka konferencja pt. „Architektura ryglowa – wspólne dziedzictwo”* (materiały pokonferencyjne), Szczecin 2001, s. 121–136.

Wałdoch Natalia, *Historia patronatu oraz budowy, przekształceń i remontów szkieletowego kościoła z końca XVII wieku pw. Bożego Ciała w Jasieniu w świetle źródeł historycznych i badań architektonicznych*, „Nasze Pomorze. Rocznik Muzeum Zachodniokaszubskiego w Bytowie” 2023, nr 24, s. 178–200.

Dokumentacje i opracowania

Hejger Zygmunt, *Inwentaryzacja konserwatorska kościoła filialnego we wsi Jasień*, Koszalin 1961, dokument w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Gdańsku, Delegatura w Słupsku.

Obremski Marek, *Jasień. Szachulcowy kościół filialny pod wezwaniem Bożego Ciała. Skrócona dokumentacja historyczno-architektoniczna*, Toruń 1982, mps w archiwum Muzeum Zachodniokaszubskiego w Bytowie.

Palacz Ewa, *Program prac konserwatorskich konserwacji elewacji kościoła pw. Matki Boskiej Królowej Polski*, Szczecin 2014, kps w zbiorach autorki.

Polakowska Ewa, *Kościół w Jasieniu*, praca magisterska napisana pod kierunkiem ks. Grzegorza Fąsa, Kolegium Teologii Katolickiej w Pelplinie. Punkt Wykładowy w Bytowie, Jasień 1995, mps w archiwum Muzeum Zachodniokaszubskiego w Bytowie.

Schaaf Ulrich, Prarat Maciej, *Dawny kościół ewangelicki, obecny kościół katolicki pw. św. Trójcy w Świerznie. Dokumentacja z badań historyczno-architektonicznych konstrukcji szkieletowej*, Toruń 2021, mps w zbiorach autorki.

Wałdoch Natalia, *Poewangelicki kościół szkieletowy w Jasieniu pw. Bożego Ciała z końca XVII wieku, jego powstanie, historia przekształceń w świetle źródeł historycznych i badań architektonicznych oraz problematyka konserwatorska*, t. 1–3, praca magisterska napisana pod kierunkiem dr. hab. inż. arch. Ulricha Schaafa, prof. UMK w Toruniu, Katedra Konserwatorstwa Wydziału Sztuk Pięknych UMK w Toruniu, Toruń 2022.